

Byzantina Symmeikta

Vol 31 (2021)

BYZANTINA SYMMEIKTA 31

Βιβλιοκρισία: M. LOUKAKI, Les grâces à Athènes. Éloge d'un gouverneur byzantin par Nikolaos Kataphlôron, [Byzantinisches Archiv, Band 36], Walter de Gruyter, Berlin – Boston 2019

Χριστίνα ΑΓΓΕΛΙΔΗ

doi: [10.12681/byzsym.27861](https://doi.org/10.12681/byzsym.27861)

Copyright © 2021, Χριστίνα ΑΓΓΕΛΙΔΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΑΓΓΕΛΙΔΗ Χ. (2021). Βιβλιοκρισία: M. LOUKAKI, Les grâces à Athènes. Éloge d'un gouverneur byzantin par Nikolaos Kataphlôron, [Byzantinisches Archiv, Band 36], Walter de Gruyter, Berlin – Boston 2019. *Byzantina Symmeikta*, 31, 475–478. <https://doi.org/10.12681/byzsym.27861>

M. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Les grâces à Athènes. Éloge d'un gouverneur byzantin par Nikolaos Kataphlôron*, [Byzantinisches Archiv, Band 36], Walter de Gruyter, Berlin – Boston 2019, σελ. 206. Hardcover ISBN 9783110633863 . – e-book ISBN 9783110634716

Με την κριτική έκδοση κειμένων και τις σημαντικές παρατηρήσεις που παραθέτει στους προλόγους και τα σχόλια που τα συνοδεύουν, και σε σειρά μελετημάτων, η Μαρίνα Λουκάκη έχει επισημάνει και αναδείξει πολλές πλευρές της ρητορικής πρακτικής και της λειτουργίας της κατά τον δωδέκατο αιώνα. Στο νέο βιβλίο της εκδίδει για πρώτη φορά επιστολμαίο εγκώμιο απευθυνόμενο προς «ἄρχοντα» Ελλάδος, μοναδικό έως τώρα γνωστό έργο του *μαΐστορος τῶν ρητόρων* Νικολάου Καταφλώρον. Η έκδοση συνοδεύεται από γαλλική μετάφραση με ιστορικές και φιλολογικές παρατηρήσεις. Προηγείται εκτενής εισαγωγή και ο τόμος ολοκληρώνεται με πίνακες πηγών, κυρίων ονομάτων και λεξιλογίου, και λεπτομερές ευρετήριο.

Για την έρευνά της η Λουκάκη είχε να αντιμετωπίσει τρία μείζονα ζητήματα. Πρώτον, τη θέση του ρήτορα/συγγραφέα στον ευρύτατο κύκλο των συναδέλφων του, που σε πεζό και ποιητικό λόγο κατέστησαν τη ρητορική ως το σημαντικότερο σε όγκο και περιεχόμενο γραμματειακό είδος του δωδέκατου αιώνα. Δεύτερον, το ερώτημα σχετικά με τον αποδέκτη, το όνομα του οποίου δεν μαρτυρείται στον τίτλο που φέρει το κείμενο στο χειρόγραφο ούτε το ίδιο το εγκώμιο παρέχει αρκετό υλικό για την ταύτιση του, έστω με τη συνδρομή άλλων πηγών. Τέλος, το ίδιο το κείμενο του εγκωμίου που η ιδιότυπη σύνταξή του και το υψηλό αττικίζον ύφος του ανθίστανται, επίτηδες σχεδόν, στην ευχερή κατανόηση του περιεχομένου.

Μολονότι στρατιωτικοί και εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι έφεραν το επώνυμο Καταφλώρον ήδη από τα τέλη του 10ου αιώνα, η Λουκάκη παρατηρεί ότι δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί οικογενειακή σχέση τόσο μεταξύ τους όσο και με τον Νικόλαο. Όσα, επιπλέον, είναι γνωστά για τον συντάκτη του

εγκωμίου προέρχονται κυρίως από τον Επιτάφιο λόγο που συνέταξε προς τιμήν του δασκάλου του ο Γρηγόριος Αντίοχος και τις αυτοβιογραφικές ενδείξεις που περιλαμβάνει ο ίδιος στο έργο του. Συνθέτοντας, ωστόσο, τις άμεσες και έμμεσες μαρτυρίες, η Λουκάκη προτείνει ένα αδρό βιογραφικό σχήμα, που τοποθετεί τη σύντομη ζωή του Καταφλώρον μεταξύ των ετών 1120 και του 1160, οπότε χρονολογείται ο θάνατός του. Συνδυάζοντας, μάλιστα, τις πληροφορίες του Επιταφίου με όσα είναι γνωστά για συγχρόνους του, που ακολούθησαν την ίδια σταδιοδρομία, χρονολογεί την ανέλιξη του στις τρεις βαθμίδες του σώματος των ρητόρων υπό την επίβλεψη του Πατριαρχείου και την αυτοκρατορική αιγίδα στο διάστημα από το 1153 έως το 1156 (σελ. 1-9).

Ο «ἄρχων» της Ελλάδος παραμένει ανώνυμος παρά την ενδελεχή έρευνα του διαθέσιμου ιστορικού και προσωπογραφικού υλικού της εποχής. Ορισμένα, κάπως σαφή στοιχεία του κειμένου επιτρέπουν την μερική ανασύνθεση του βίου του. Από όσα μεθοδικά εξετάζει η Λουκάκη (σελ. 13-20), φαίνεται ότι έως το έτος 1134, ο αποδέκτης του εγκωμίου συμμετείχε στην πραγματοποίηση του μεγάλου κατασκευαστικού προγράμματος της μονής Παντοκράτορος υπό την αιγίδα της αυτοκράτειρας Ειρήνης-Πιρόσκα. Είχε επίσης ορισθεί, υποθέτω από το λογοθέσιο του γενικού και με την επικύρωση του Ιωάννη Α΄, να εποπτεύσει τα οικονομικά ζητήματα της Ελλάδος (ως εξισωτής;). Σύντομα μετά το θάνατο της αυτοκράτειρας το 1134, που μνημονεύεται στο εγκώμιο, ο ανώνυμος επιφορτίσθηκε με τη διοίκηση της Ελλάδος ως *πραίτωρ* (ο Καταφλώρον τον ονομάζει επίσης δούκα και μεγαδούκα) με πολιτικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες (σελ. κειμένου 138.20-26 και 142-156).

Ο Καταφλώρον και ο «ἄρχων» Ελλάδος συνδέονταν με οικογενειακές σχέσεις επί τουλάχιστον τρεις γενεές (*παππόθεν*, σελ. κειμένου 102.12 κεξ.). Ο συντάκτης του εγκωμίου γνώριζε προσωπικά την πατρική οικογένεια του αποδέκτη και την παρουσιάζει αναλυτικά ως παραδείγματα συμπεριφορών (σελ. 55-67). Πατέρας και γιός περιγράφονται λεπτομερέστατα ως εξιδανικευμένες ανδρικές μορφές κατασκευασμένες από υλικό της αρχαίας και βυζαντινής γραμματείας προσαρμοσμένο στα αριστοκρατικά ιδεώδη του δωδέκατου αιώνα, ενώ για τη μητέρα και τις αδελφές επιλέγονται αντίστοιχα πρότυπα γυναικών γνωστά από την παλαιότερη αγιολογική φιλολογία (θα προσέθετα και επιταφίους). Στις οικογενειακές σχέσεις οφείλεται η προστασία που παρείχε ο «ἄρχων» προς τον Καταφλώρον, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται (σελ. κειμένου 86.6 κεξ.), και η σύνταξη του εγκωμίου ως αντίδωρο ή ως προσδοκία ευεργεσίας ενόσω ο αποδέκτης ήταν ακόμη στην Ελλάδα.

Όπως υπογραμμίζει η Λουκάκη (σελ. 35-55, ιδιαίτερα σελ. 54-55, 60) μολονότι ακολουθείται το σχήμα που επιτάσσουν τα ρητορικά εγχειρίδια για τη σύνταξη εγκωμίου, ο Καταφλώρον χειρίζεται με ελευθερία την εσωτερική διαμόρφωση των επιμέρους ενοτήτων προσαρμόζοντας στο εκάστοτε περιεχόμενο ποικίλα ρητορικά είδη και προοιμιασμάτα (ψόγος, ηθοποιία κ.ά). Το κείμενο περιλαμβάνει και τρεις εκφράσεις, μια από τις οποίες εντάσσεται στην ενότητα των *πράξεων* του εγκωμιαζομένου προσώπου. Πρόκειται για την γλαφυρή περιγραφή ναυτικής μάχης, μεταξύ δύο σχηματισμών, ο ένας από τους οποίους είχε κατασκευασθεί κατά διαταγή του «ἄρχοντος» της Ελλάδος και είχε σταλεί στην Κωνσταντινούπολη(;) με επικεφαλής *τριήραρχον καὶ ναύαρχον* (σελ. 20-26 και κείμενο 150.1-154.26). Ταυτίζεται άραγε ο ναύαρχος με τον αποδέκτη ή όπως αφήνει να εννοηθεί η επαναλαμβανόμενη *αντωνυμία σου* (σελ. κειμένου 150.7, 150.17, πβ. και 150.8 την διατύπωση *καλὸς ὁ ἐπὶ ταῖς τριήσεσιν οὗτος ἀπόστολος*) ήταν δύο διαφορετικά πρόσωπα; Περιγράφει ο Καταφλώρον μια από τις ναυμαχίες μεταξύ εχθρικών στόλων που χρονολογούνται από το 1148 έως το 1158 επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και κατέληξαν με νίκη των Βυζαντινών ή για προπαρασκευαστική επίδειξη ναυτικού αξιόμαχου πριν από το 1143, έτος θανάτου του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού; Οπωσδήποτε το γεγονός είχε συμβεί αρκετά χρόνια πριν από τη σύνταξη του εγκωμίου, όσο τουλάχιστον εννοείται από τη διατύπωση (σελ. κειμένου 153.1) και η χρονολόγησή του εξαρτάται από τις απαντήσεις στα ερωτήματα.

Χρονολογική ακρίβεια δεν είναι ασφαλώς χαρακτηριστικό ρητορικού λόγου, αν το περιεχόμενό του δεν επιτρέπει σαφή διασταύρωση με άλλες, κυρίως ιστοριογραφικές, πηγές. Στο πλαίσιο αυτό, η αδυναμία οριστικής ταύτισης του αποδέκτη με γνωστά πρόσωπα της εποχής, οι ελλείψεις στη βιογραφία του Καταφλώρον και οι αμφίσημες εκφράσεις του κειμένου, οδηγούν σε προσωρινά μόνο συμπεράσματα ως προς τη χρονολόγησή του (σελ. 26-27, 35). Πράγματι, ο επιστολμιαίος λόγος δεν είναι τεκμήριο πολιτικής ιστορίας, αλλά παράδειγμα επιδέξιας χρήσης ρητορικών τεχνικών-τήρηση κανόνων οργάνωσης και ενσωμάτωση ειδών, τρόπος παραπομπών σε άλλα γραμματειακά έργα με συνεχή παραθέματα ώστε να εμπλουτίζονται τα συμφραζόμενα. Η αξία του κειμένου συνίσταται στις επιλογές του συντάκτη ως προς την οργάνωση του κειμένου και τη διατύπωση του περιεχομένου του. Για το λόγο αυτό το εγκώμιο συμπεριλαμβάνεται στην επιλογή κειμένων που συγκροτούν τη συλλογή του κώδικα Scorialensis 265 (Y II 10), που πιθανότατα αποσκοπούσε

στην εκπαιδευτική διαδικασία της ρητορικής τέχνης μέσω απλούστερων και πολύπλοκων παραδειγμάτων.

Τα κριτήρια για την έκδοση του δύσκολου αυτού κειμένου παρατίθενται στις σελίδες 75-79 και η ρέουσα γαλλική μετάφραση αντανακλά, όπως κάθε μετάφραση, τις αναγνώσεις του μεταφραστή (εδώ του κριτικού εκδότη και μεταφραστή).

Στην Μαρίνα Λουκάκη οφείλουμε την πρώτη δημοσίευση ενός αξιοπρόσεκτου κειμένου. Της οφείλουμε επίσης την πλουσιότατη εισαγωγή στον επιστολμαίο λόγο, που αναλύει κάθε λεπτομέρεια του εγκωμίου, παρέχει σημαντικό προσωπογραφικό και φιλολογικό υλικό και συνάμα διατρέχει πολλές όψεις της ρητορικής πρακτικής και της διοικητικής πραγματικότητας του δωδέκατου αιώνα.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΓΕΛΙΔΗ
Αθήνα